

بازسازی محله‌ی بازار پس از زلزله‌ی سال ۱۳۸۲ بم با رویکرد خاطره‌ی جمعی*

علیرضا فلاحی^۱، فرشته اصلانی^۲

^۱استاد دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
^۲دانشجوی دکتری پژوهشگاه بین‌المللی زلزله‌شناسی و مهندسی زلزله، تهران، ایران.
 (تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۸/۲۶، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۴/۱۰/۱۵)

چکیده

به دنبال رخداد زمین‌لرزه‌ها، نقش خاطره‌ی جمعی در فرایند بازسازی، کمتر مورد توجه واقع شده است. پس از سانحه، به دلیل محدودیت زمان، تمام تلاش ارگان‌ها معطوف به سرعت بخشیدن به بازسازی کالبدی در حداقل زمان است که این امر کیفیت را فدای کمیت می‌کند. در این میان، بازسازی محله‌ی بازار در شهر بم، با توجه به ویژگی‌های منحصر به فرد آن موضوعی درخور مطالعه است. مقاله حاضر با به‌کارگیری روش تحقیق کیفی نظریه‌ی زمینه‌ای، به بررسی بازسازی محله‌ی بازار بم از منظر خاطره‌ی جمعی می‌پردازد. بدین منظور، داده‌های مورد نیاز، از طریق مصاحبه‌های عمیق گردآوری شدند. جهت تحلیل داده‌ها، مجموعه‌ای از رویه‌ها در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و گزینشی به کار گرفته شد. این مقاله، دو مدل مفهومی را به منظور شناسایی "مؤلفه‌های اصلی خاطره جمعی" معرفی می‌کند. در مدل مفهومی اول، "کالبد"، "فعالیت" و "تصورات" و در مدل مفهومی دوم، "زمان" و "مکان"، عوامل اصلی خاطره جمعی می‌باشند. این تحقیق بر ضرورت توجه به بازسازی خاطرات جمعی در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های بازسازی تأکید می‌کند. یافته‌های پژوهش، رویکرد بازسازی از منظر خاطره جمعی را برای برنامه‌ریزی‌های آینده‌ی بازسازی در محیط‌های مشابه پیشنهاد می‌نماید؛ مقصود از این رویکرد، نه پاک کردن گذشته و نه تکرار و تقلید کورکورانه آن است.

واژه‌های کلیدی

بازسازی، خاطره‌ی جمعی، زلزله بم، محله‌ی بازار، نظریه زمینه‌ای.

*مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده دوم با عنوان "بازسازی محله بازار از منظر خاطره جمعی، پس از زلزله سال ۱۳۸۲ بم"، در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی می‌باشد.

**نویسنده مسئول: تلفن: ۰۹۱۲۱۸۹۹۶۴۸، شماره: ۰۲۱-۴۴۱۴۲۸۳۰، E-mail: fereshteh.aslani@gmail.com

مقدمه

بازسازی بافت قدیمی محلات هم‌جوار با ارگ با توجه به ویژگی‌های منحصربه‌فرد آنها، از اهمیت و حساسیت خاصی برخوردار است. این بافت قدیمی دربرگیرنده‌ی شش محله می‌باشد. به عنوان مورد مطالعاتی، بازسازی محله‌ی تاریخی بازار^۲ از منظر خاطره‌ی جمعی مورد بررسی قرار می‌گیرد. انتخاب این محله از این جهت است که بافت ارزشمند آن، همواره یادآور خاطرات بسیاری برای ساکنان آن بوده است. این مقاله سعی دارد ضمن سنجش کیفی وضعیت موجود و بررسی بازسازی صورت گرفته در محله‌ی قدیمی منتخب، به پیامدها و تأثیرات بازسازی شهری بر خاطرات جمعی ساکنین بپردازد. مقاله حاضر، سعی بر آن دارد تا به پرسش‌های ذیل پاسخ گوید: نقش خاطره‌ی جمعی در بازسازی محله‌ی بازار چیست؟ بازسازی بم پس از زلزله‌ی سال ۱۳۸۲، چه تأثیری بر خاطرات جمعی ساکنین محله‌ی بازار داشته است؟ روش‌های حفظ، توسعه و انتقال خاطرات جمعی در بازسازی محله بازار بم چیست؟

در ۵ دی ماه ۱۳۸۲، زلزله‌ای با بزرگی ۶/۶ ریشتر در شهر باستانی بم رخ داد. در این فاجعه، ارگ بم که از میراث فرهنگی و تاریخی جهان به شمار می‌رفت، کاملاً تخریب شد. بعلاوه، بیش از ۸۰٪ از شهر بم با خاک یکسان شد (Fallahi, 2007, 28). به دنبال این زلزله عظیم، عملیات بازسازی آغاز و اقدامات سریع اجرایی در احداث خانه‌ها و نوسازی محلات آغاز گردید. به نظر می‌رسد حلقه‌ی مفقوده در این میان، حفظ پیوندهای گذشته، هویت بخشی و نیاز به تداوم نمادهای سنتی و آشنای محلات می‌باشد. اهمیت این موضوع در بازسازی محلات تاریخی بم از آن جهت است که توجه به کیفیات محسوس و نامحسوس کالبد و همچنین خاطرات و معانی انضمامی فضا، نه تنها به افزایش میزان حس تعلق مردم به مکان^۱ منجر می‌گردد، بلکه می‌تواند تضمین‌کننده‌ی موفقیت بازسازی پس از زلزله بوده و در احیای حیات بافت ارزشمند شهر مؤثر واقع گردد.

مفهوم خاطره جمعی

ثبات و تداوم سکونت، تعلق و دل بستگی به مکان و جایگاه شهر در هنر و ادبیات، معرف زمینه‌ی اجتماعی-سیاسی در حفظ و ثبت خاطرات اجتماعی هستند. از سوی دیگر، حفظ بناهای تاریخی به عنوان تبلور رویدادهای شهری، احداث بناهای یادبود و حفظ اسامی محلات، کوچه‌ها، خیابان‌ها و فضاهای شهری، مهم‌ترین شیوه‌های کالبدی-فضایی در تقویت خاطرات جمعی جامعه هستند (میرمقتدایی، ۱۳۸۸، ۴). در "انتقال خاطرات جمعی" در بازسازی پس از سانحه، نمادها و مراسم، نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. سه مکانیزم عمده‌ی مؤثر در آن عبارت‌اند از: آیین‌ها، روایت‌ها و سایت‌های نمادین. خاطرات جمعی به روش‌های گوناگون و در قالب آیین‌ها، سنت‌ها، موزه‌ها، آرشيوها، عناصر طبیعی و انسان‌ساخت و افزون بر این، در اشکال نامحسوسی همچون داستان‌ها، سروده‌ها و نمایش‌ها، تجلی یافته، حفظ شده و به نسل‌های بعد منتقل می‌شود (William & Darity, 2008, 7).

در مجموع، روش‌های عمده‌ی تأثیرگذار در حفظ و انتقال خاطرات جمعی عبارت‌اند از: توجه به روایات، آیین‌ها، مراسم نمادین و همچنین عناصر کالبدی باارزش و تاریخی. با مروری بر مطالب عنوان شده، دستاورد کلی این قسمت بیانگر آن است که شهری دارای هویت مطلوب تلقی می‌شود که بستر لازم برای ایجاد و شکل‌گیری، حفظ، کنترل و انتقال خاطرات جمعی را فراهم کند. چنین شهری باید دارای زمینه‌ی مناسب کالبدی و اجتماعی جهت شکل‌گیری رویدادهای جمعی بوده و مردم و مدیران آن، علاقه‌مند به حفظ و یادآوری خاطرات جمعی باشند (میرمقتدایی، ۱۳۸۸، ۴).

به نقل از هالبواکس، خاطره‌ی جمعی، خاطره‌ی همیشگی یک گروه و به یاد آوردن گزینشی و توافق شده میان آن گروه است. این مفهوم، به مجموعه‌ای از حافظه‌های فردی و گروهی اشاره دارد که اتفاق می‌افتد، مشترک می‌شود و می‌گذرد (شعله، ۱۳۸۵، ۱۷-۲۶). بر این اساس، خاطره‌ی جمعی، تنها چیزی شبیه فسیل نیست که از گذشته به یادگار مانده باشد (خسرو خاور و همکاران، ۱۳۸۳، ۲). نظریه‌پردازان، خاطرات جمعی را در یک طیف وسیع خاطرات عمومی، خاص، فرهنگی و اجتماعی و یادآوری‌های عمومی طبقه‌بندی کرده‌اند (Lewicka, 2008, 209-213).

بنابراین، خاطرات جمعی، به بازنمایی و نوکردن گذشته‌ی یک گروه، اشاره دارد (Holloway & Hubberd, 2001, 16). به عقیده‌ی هالبواکس، این فرد است که به یاد می‌آورد اما جامعه است که تعیین می‌کند چه چیزی ارزش به یاد آوردن را دارد (Sum - nu, 2002, 9). بر این اساس، حافظه‌ی جمعی یعنی خاطراتی که گروهی از انسان‌ها در آن سهیم بوده، آن را به دیگران انتقال داده یا در شکل‌گیری آن دخالت دارند (پسران و سهاپور، ۱۳۹۰، ۵). به بیان دیگر، این مفهوم یعنی بازنمایی گذشته از طریق شواهد تاریخی و نمادگرایی یادبودی. آنچه به یاد می‌آید، به تجارب شخصی فرد بستگی ندارد، بلکه به سنت‌ها، روایت‌ها و وقایع گذشته مربوط می‌شود (پسران و سهاپور، ۱۳۹۰، ۵).

خاطرات جمعی و بازسازی پس از سانحه

حفظ و انتقال خاطرات جمعی از دو جنبه‌ی "اجتماعی-سیاسی" و "فضایی-کالبدی" قابل بررسی است. عواملی همچون

ضمن جلب توجه مسئولین و برنامه‌ریزان به بازسازی خرمشهر، فرصت مناسبی را برای طرح "اندیشه‌های ایدئالیستی و مدرن" فراهم نمود. طرح بازسازی، طرحی بود که باعجله‌ی زیاد و بدون انجام مطالعات لازم، پیشنهادهای عجولانه‌ای را برای بازسازی شهر ارائه می‌داد. در این طرح ادعا شده بود: تخریب شهر به‌گونه‌ای است که حدود مالکیت‌ها مخدوش شده و به همین دلیل می‌بایست شهر جدیدی به جای خرمشهر ساخته شود. در نهایت این طرح ضربتی رد شد و به جای آن طرح دیگری برای بازسازی خرمشهر تدوین گشت که باز هم روند برنامه‌ریزی بازسازی آن، بدون حضور مردم و با تسلط فکری طرفداران مدرنیستی صورت گرفت (مطوف، ۱۳۸۳، ۹۲).

چارچوب نظری

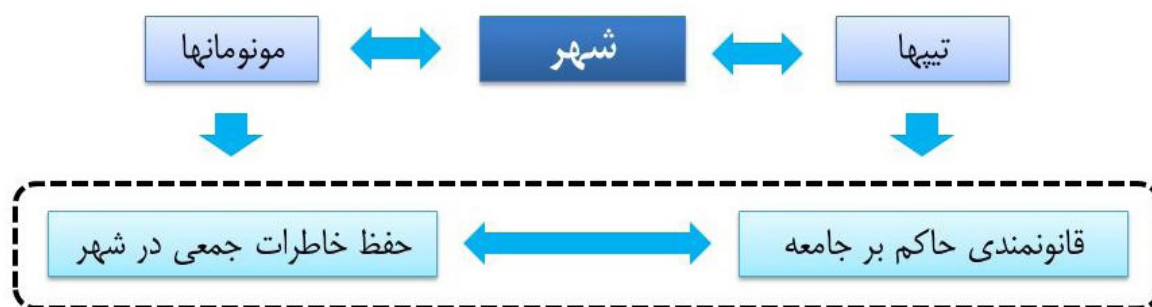
شهر، از "تیپ‌ها" و "مونومان‌ها" تشکیل شده است (تصویر ۱). تیپ‌ها، نشانگر قانونمندی حاکم بر ساختار شهر هستند و ضامن تداوم آن می‌باشند؛ مونومان‌ها که ورای وجود کالبدی، خاطره‌ی جمعی شهر را در خود دارند، موجب حفظ روح و مفهوم شهر می‌شوند (Rossi, 1982, 1-5). افزون بر این، برای ایجاد خاطرات جمعی در شهر، با توجه به تصویر ۲، باید به ابعاد "اجتماعی-سیاسی" و "فضایی-کالبدی" توجه شود. همچنین مطابق تصویر ۳، جهت حفظ و انتقال خاطرات جمعی هم باید این ابعاد لحاظ شوند (میرمقتدایی، ۱۳۸۸، ۴-۸).

بازسازی در صورتی دارای هویت خواهد بود که بستر لازم برای شکل‌گیری، حفظ و باززنده‌سازی خاطرات جمعی را فراهم نماید؛ از این رو باید دارای سه زمینه‌ی "کالبد"، "فعالیت" و

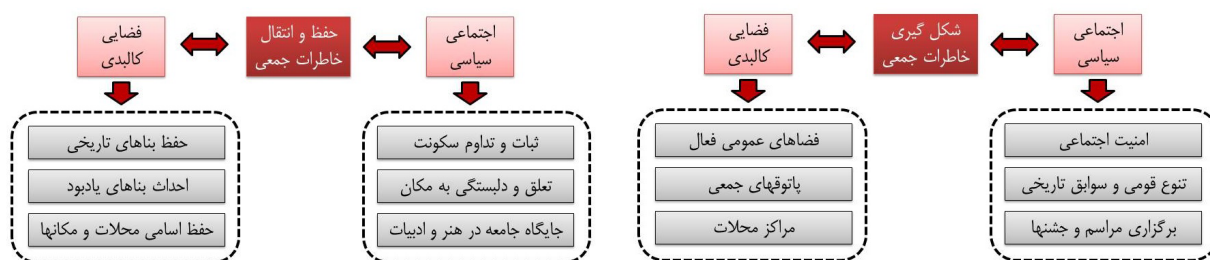
در خصوص اصول بازسازی پس از سانحه با رویکرد خاطرات جمعی، از دو جنبه قابل بررسی است: اول اینکه مکان خاطره قابل ارجاع بوده و می‌توان به حفاظت، تعمیر، بازسازی و مرمت کالبد خاطره‌انگیز پرداخت و به اتخاذ سیاست‌هایی برای تقویت سایر ابعاد مکان نیز توجه نمود. مورد دوم اینکه ممکن است مکان خاطره کاملاً تخریب شده و از بین رفته باشد؛ به عبارت دیگر، وضعیت عدم امکان قابلیت ارجاع به مکان به وجود می‌آید. در این حالت از دو رویکرد متفاوت می‌توان استفاده کرد (حسینی کومله، ۱۳۸۸، ۱۱): ۱- حفاظت و مرمت؛ مرمت و تأکید بر کالبد خاطره‌انگیز از طریق خوانا کردن آن. ۲- بازنمایی؛ بازنمایی خاطرات از طریق خلق نشانه‌ها و قابل ادراک کردن حافظه جمعی به عنوان پیامی برای مردم.

قابل ذکر است که در هر دو مورد بالا، تلفیق استراتژی‌های کالبدی با برنامه‌ریزی رویدادی^۳ ضروری است؛ این برنامه‌ریزی رویدادی می‌تواند از طریق برگزاری مراسم و جشن‌های ملی و مذهبی و نمادگرایی‌شان، روشی برای انتقال خاطرات جمعی به شمار رود. بر اساس نظریات مطرح شده توسط هالبواکس در خصوص خاطرات جمعی و یا حافظه اجتماعی مشاهده می‌شود که برای به یاد آوردن خاطرات، از نقاط مرجع زمانی و مکانی استفاده می‌شود. در نتیجه، حفظ حافظه مکانی^۴ و وقایع و تجربیات شکل گرفته در آن، یکی از مهم‌ترین اصول در باززنده‌سازی خاطرات جمعی در پروژه‌های بازسازی خواهد بود (مدیری و اشرفی زنجانی، ۱۳۹۳، ۹).

به عنوان نمونه می‌توان به تجربه‌ی بازسازی خرمشهر اشاره کرد. پس از آزادی خرمشهر در سوم خردادماه سال ۱۳۶۱، گستردگی میزان تخریب و حماسه‌ی دفاع از خرمشهر و آبادان،

تصویر ۱- ساختار شهر.
ماخذ: (Rossi, 1982, 1-5)

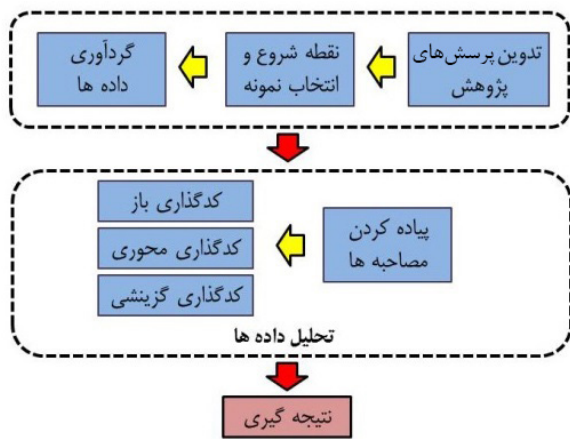

تصویر ۳- حفظ و انتقال خاطرات جمعی در شهر.
ماخذ: (همان)

تصویر ۲- شکل‌گیری و ایجاد خاطرات جمعی در شهر.
ماخذ: (میرمقتدایی، ۱۳۸۸، ۸).

به روش های کمی می باشد. درباره دلایل انتخاب روش کیفی برای مقاله، با توجه به موضوع و ماهیت پرسش های تحقیق، به نظر می رسد انتخاب روش های متعارف پژوهش، چندان کارگشا نباشد. افزون بر این، با توجه به هدف این پژوهش که همانا دریافت ماهیت تجربه افراد درگیر در زلزله بم با تمرکز بر مسائل عاطفی، اجتماعی، روحی و روانی آنها، با ورود به صحنه زندگی واقعی جامعه کنونی بم و تأمل بر آنچه مردم می گویند، انجام این فرایند با روش های کمی امکان پذیر نبود.

پژوهش کیفی را می توان به شیوه های مختلف به کار برد که در این پژوهش، رویکردی به نام "نظریه ی زمینه ای" استفاده شده است (Westbrook, 1994, 241-245). با کمک این روش، داده های استخراج شده به صورت منظم گرد آمده و تحلیل می شوند. مشخصه ی اصلی این رویکرد، بیرون کشیدن مفاهیم از دل داده ها و مقولات از دل مفاهیم است (Sandelowski, 1994, 241-245).

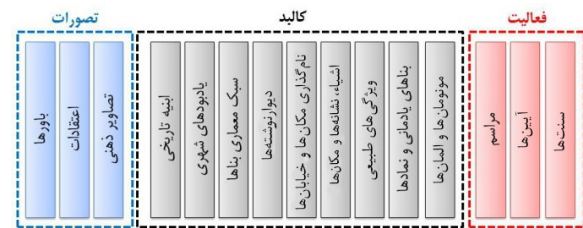

تصویر ۶- فرایند پژوهش به کار گرفته شده در قالب نظریه زمینه ای.

"تصویرات" (تصویر ۴) برای شکل گیری رویدادهای جمعی باشد و انگیزه های باشد برای جامعه ی بومی بم تا علاقه مند به ثبت و یادآوری خاطرات باشند (Halbwachs, 1992, 6-15). در واقع، درک محیط به دنبال بازسازی شهری، فرایندی ذهنی است که از طریق ارتباط انسان و فضای پیرامون آن شکل می گیرد. از این رو، بازسازی باید به فضاهای خاطره انگیز توجه لازم را داشته باشد؛ همان فضاهایی که جامعه قبلاً آنها را تجربه کرده و اغلب با آنها خاطرات خوشایندی دارد. یافتن فضاهای آشنا برای مردم، پس از بازسازی باعث احساس امنیت و آرامش افراد خواهد بود. دستاورد کلی مطالعات انجام شده، دو مدل مفهومی می باشد (تصاویر ۴ و ۵). مدل مفهومی ۱، مؤلفه های اصلی خاطره جمعی را "کالبد"، "فعالیت" و "تصویرات" و مدل مفهومی ۲، مؤلفه های اصلی خاطره جمعی را "زمان" و "مکان" معرفی می کند.

روش پژوهش (نظریه زمینه ای)

پژوهش مورد نظر، ماهیتاً توصیفی، تحلیلی و پیمایشی بوده و رویکرد اصلی آن، کیفی^۵ است که با توجه به ماهیت موضوع، به نظر می رسد روش تحقیق کیفی روش مناسب تری نسبت

تصویر ۴- مدل مفهومی ۱.

ماخذ: (Halbwachs, 1992, 6-15)

تصویر ۵- مدل مفهومی ۲.

ماخذ: (لینج، ۱۳۷۶، ۱۶۰-۱۷۰)

به بم در تاریخ‌های ۲۲ و ۲۳ آبان ماه ۱۳۹۲، ۳ و ۴ فروردین ماه ۱۳۹۳ و همچنین ۲۶ تا ۲۹ فروردین ماه ۱۳۹۳ گردآوری شدند. با توجه به مدل مفهومی ۱ که "کالبد"، "فعالیت" و "تصویرات" را مؤلفه‌های اصلی خاطره‌ی جمعی می‌داند، پیش از اولین سفر به بم، تعداد ۳۰ پرسش در قالب مدل مفهومی ۱ تدوین شد. این پرسش‌ها، به تفکیک در ۳ حوزه‌ی "کالبد"، "فعالیت" و "تصویرات" طراحی شده بودند. مراجعه‌ی اول به بم در آبان ماه ۱۳۹۲ و مصاحبه با مردم، بیشتر یک پایلوت بود. پس از بازگشت از سفر اول، ابتدا یک بازنگری کلی در پرسش‌های مطرح شده،

به بیان دیگر، از طریق بررسی سطر به سطر مصاحبه‌ها، مفاهیم جدید کشف می‌شوند سپس تلاش می‌شود تا روابط بین مفاهیم شناسایی شود؛ بعد از آن مقولات از لحاظ ویژگی‌ها و ابعادشان به صورت منظم شکل می‌گیرند. در واقع، هدف از کدگذاری‌ها هم در این پژوهش این است که به انبوه داده‌های خام که ابزارهای تحلیل هستند، نظم داده شود. (استراوس و کرین، ۱۳۹۲، ۱۲۵-۱۳۱). فرایند پژوهش به کار گرفته شده در تصویر ۶ نشان داده شده است.

داده‌های مورد نیاز از طریق مصاحبه‌ی عمیق، طی ۳ مراجعه

جدول ۱- پرسش‌های مصاحبه‌ی عمیق با ساکنین محله بازار بم.

پرسش‌های مصاحبه‌ی عمیق با ساکنین محله‌ی بازار در شهر بم		
پرسشگر:.....	گروه هدف: ساکنین محله بازار در شهر بم تاریخ:.....	
مشخصات فردی پرسش‌شونده: جنسیت:..... سن:..... میزان تحصیلات:..... وضعیت تأهل:.....		
کالبد	۱. مهم‌ترین مکان‌های شهر بم (مکان‌های تاریخی، مذهبی و میراث فرهنگی) کدام‌اند؟	شناسایی ابنیه مهم شهر بم
	۲. مکان‌های مهم (مکان‌های تاریخی، مذهبی و میراث فرهنگی) محله‌ی بازار کدام‌اند؟	شناسایی ابنیه مهم محله بازار
	۳. پیش از زلزله، مردم (جوانان، افراد سالمند و سایر گروه‌ها) بیشتر در چه مکان‌هایی از محله دور هم جمع می‌شدند؟ پس از زلزله چگونه؟	شناسایی فضاهای جمعی و تداوم آنها
	۴. از مکان‌های مهم محله‌ی بازار (مکان‌های تاریخی، مذهبی و میراث فرهنگی) بازسازی شده‌اند؟ آیا از بازسازی آنها راضی هستید؟ چرا؟	سنجش بازسازی ابنیه مهم
	۵. پیش از زلزله، چه مکان‌هایی در محله، برایتان یادآور خاطرات گذشته (همانند خاطرات دوران کودکی) بودند؟	شناسایی فضاهای تداعی‌گر خاطرات
	۶. آیا پس از بازسازی، همچنان این مکان‌ها برایتان یادآور خاطرات گذشته هستند؟ چرا؟	سنجش تداوم فضاهای تداعی‌گر خاطرات
	۷. بناهای یادمانی محله‌ی شما کدام‌اند؟ آیا این بناها در زلزله تخریب شدند؟	شناسایی یادبودها و بناهای یادمانی
	۸. آیا بناهای یادمانی محله‌ی شما بازسازی شده‌اند؟ آیا از بازسازی آنها راضی هستید؟ چرا؟	سنجش تداوم مونومان‌ها و یادبودها
	۹. کدامیک از ویژگی‌های طبیعی شهر و محله‌ی خود، برای شما یادآور خاطرات هستند؟ این عوامل طبیعی برای شما یادآور چه خاطراتی هستند؟	شناسایی عوامل طبیعی خاطره‌انگیز
	۱۰. آیا پس از بازسازی هم این عوامل طبیعی برایتان یادآور خاطرات هستند؟ چرا؟	سنجش تداوم عوامل طبیعی تداعی‌گر
مؤلفه‌های خاطره جمعی	۱۱. آیا پس از بازسازی، نام‌گذاری مکان‌ها (ساختمان‌ها، کوچه‌ها و خیابان‌ها) همان نام‌ها و اسامی پیش از زلزله بوده و یا تغییر کرده است؟	نام‌گذاری و اسامی مکان‌ها
	۱۲. آیا در بازسازی، ساختمان‌ها به شیوه‌ی گذشته ساخته شدند و یا تغییر کرده‌اند؟ چه تغییراتی؟ این تغییرات خوشایند بودند یا ناخوشایند؟	سبک معماری بناها
	۱۳. آیین‌ها و سنت‌های شهر بم چیست؟	شناسایی آیین‌ها و سنت‌ها
	۱۴. آیا آیین‌ها و سنت‌هایتان، پس از زلزله تغییر کرده‌اند؟ چه تغییراتی؟ چرا؟	سنجش تداوم، آیین‌ها و سنت‌ها
	۱۵. آیا جشن‌ها، اعیاد و مراسم خاصی دارید که هر ساله برگزار می‌کنید؟	شناسایی مراسم و جشن‌ها
	۱۶. آیا پس از زلزله هم، جشن‌ها، اعیاد و مراسم خود را همانند گذشته برگزار می‌کنید و یا تغییراتی کرده‌اند؟ چه تغییراتی و چرا؟	سنجش تداوم مراسم و جشن‌ها
	۱۷. آیا مراسم مذهبی، سوگواری‌ها و عزاداری‌های خاصی برگزار می‌کنید؟	شناسایی مراسم مذهبی و سوگواری‌ها
	۱۸. آیا پس از زلزله هم، مراسم مذهبی، سوگواری‌ها و عزاداری‌ها، همانند گذشته برگزار می‌شود و یا تغییراتی کرده‌اند؟ چه تغییراتی و چرا؟	سنجش تداوم مراسم مذهبی و سوگواری‌ها
	۱۹. اولین چیزی که با شنیدن نام‌های زیر به ذهن‌تان می‌رسد، چیست؟ شهر بم، محله‌ی بازار، زلزله‌ی بم، خاطره	شناسایی تصاویر ذهنی
	۲۰. از شهر بم، محله بازار و زلزله بم چه خاطراتی دارید؟	شناسایی تصاویر ذهنی

رسیدن مقوله‌ها به "اشباع نظری" ادامه یافت. مقصود از اشباع نظری همانطور که بیان شد، یعنی مرحله‌ای که در آن، دیگر داده‌های جدیدی یافت نشود. در این مرحله، مقوله‌ها و ارتباط بین آنها، گستره‌ی مناسبی یافته‌اند. پس از انجام مصاحبه‌ها، جهت تحلیل داده‌ها، مجموعه‌ی منظمی از رویه‌ها در سه مرحله‌ی کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی به کار گرفته شد. به منظور تحلیل و تفسیر داده‌ها، ۱۸۲ مفهوم، ۱۲ مقوله^۹، ۳ مقوله‌ی هسته‌ای در ۳ حوزه‌ی کالبد، فعالیت و تصورات و ۱ مقوله‌ی مرکزی استنتاج شدند که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود. روند شماتیک پژوهش حاضر و نحوه استنتاج مقولات در تصاویر ۷ و ۸ نشان داده شده است.

بستر پژوهش

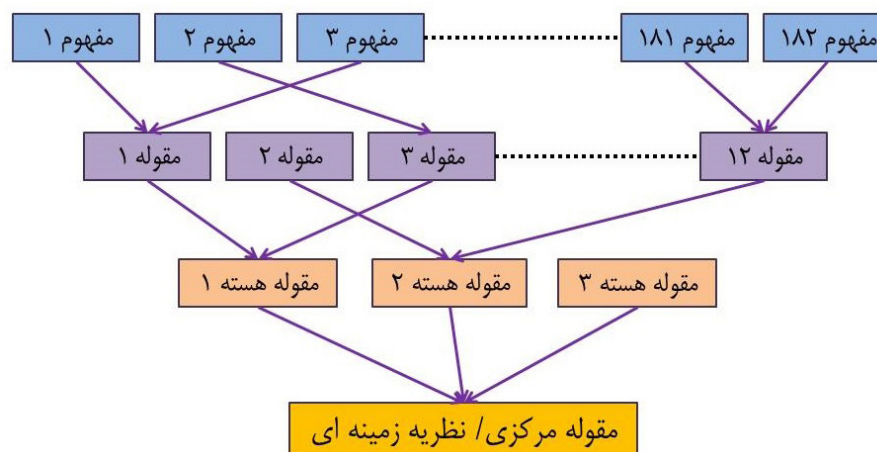
شهر بزم، مرکز شهرستان بزم از جمله شهرهای بزرگ و مهم استان کرمان است که قدمت آن به دوره‌ی سامانی می‌رسد و از همان زمان به دلیل قرار گرفتن بر سر راه سیستان، افغانستان، هند و بلوچستان اهمیت بسیاری داشته است (تصویر ۹). ارگ بزم نیز از سده‌ی چهارم هجری در آثار متعدد یاد شده است. شهر بزم به دلیل ویژگی‌های منحصر به فرد تاریخی، طبیعی، اقتصادی، کالبدی، فرهنگی و اجتماعی آن، مرکز توجه مقاله حاضر واقع شده است. زلزله‌ی سال ۱۳۸۲، واقعه‌ی دهشتناکی بود که در حافظه‌ی جمعی مردمان بزم تثبیت شده است.

محله‌ی بازار که به عنوان مورد مطالعاتی پژوهش حاضر انتخاب شده است، در مرکز شهر و در مجاورت استخوان بندی اصلی شهر واقع شده است (تصویر ۱۰). محلات قدیمی بزم، شامل شش محله، عمدتاً هم‌جوار با ارگ می‌باشند که محله‌ی بازار، یکی

انجام شد. به نظر می‌رسد که برای درک بیشتر مردم از پرسش‌ها، بهتر بود از واژگان مناسب‌تری استفاده شود که دشوار نبوده و برای مصاحبه‌شوندگان^۷ قابل فهم باشد. ضمناً برخی پرسش‌ها با پرسش‌های دیگر هم‌پوشانی داشتند. بنابراین، اصلاحاتی انجام شد. استنتاج پژوهشگر این بود که ۳۰ پرسش برای انجام مصاحبه‌ی عمیق، چندان معقول به نظر نمی‌رسد.

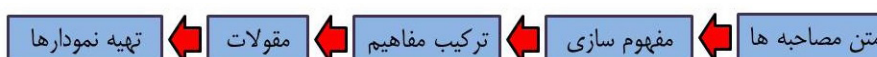
با توجه به جدول ۱، تعداد پرسش‌ها حدوداً به اندازه‌ی ۱۰ پرسش کاهش پیدا کرد و سعی بر آن شد تا ۲۰ پرسش باقی‌مانده، به صورت پرسش‌هایی باز باشند تا مصاحبه‌شوندگان بتوانند به خوبی احساسات، خاطرات و تصورات ذهنی خود را بیان کرده و از این بابت، محدودیت نداشته باشند. سازگاری سؤالات با چارچوب نظری در جدول ۱ مشخص شده‌اند. در مجموع، داده‌های تجربی در قالب مصاحبه با ۲۱ نفر از اهالی بومی و کسبه‌ی محله‌ی بازار، هر یک در مدت زمان ۲۰ تا ۴۰ دقیقه و از خود محیط پژوهش به دست آمدند.

کلیه‌ی ۲۱ مصاحبه‌شونده از اهالی یا کسبه‌ی محله‌ی بازار بودند. در مورد اهالی دقت شد افرادی انتخاب شوند که پیش از زلزله هم در محله‌ی بازار ساکن بودند؛ همین‌طور در مورد کسبه. کسبه‌ی منتخب آنهایی بودند که پیش از زلزله هم در راسته‌ی بازار بزم اشتغال داشتند. در تعیین تعداد ۲۱ نفر مصاحبه‌شونده، از مفهوم "اشباع نظری"^۸ استفاده شد. یعنی با توجه به روش کیفی، زمانی که دیگر پاسخ‌های افراد، تکراری به نظر می‌رسید و از مصاحبه‌های آنها، داده‌ها و مفاهیم جدیدی استنتاج نمی‌شد، روند مصاحبه‌ها خاتمه یافت. بنابراین، با توجه به چارچوب نظری و مؤلفه‌های اصلی خاطره‌ی جمعی، پرسش‌ها طراحی شدند. مصاحبه‌های عمیق انجام شده تا با مرور چندباره‌ی گفتگوها، تحلیل و بررسی دقیقی انجام شود. مصاحبه‌ها هم تا

تصویر ۷- کدگذاری در پژوهش.

ماخذ: (استراوس و کرین، ۱۳۹۲، ۱۴۱-۱۴۷)

تصویر ۳- روند پژوهش.

ماخذ: (استراوس و کرین، ۱۳۹۲، ۱۴۳)

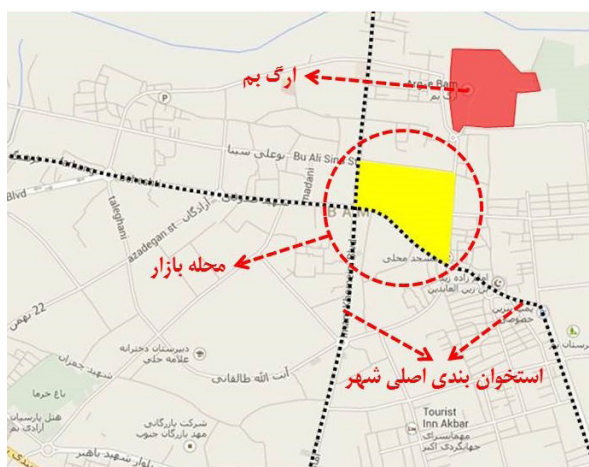
همچنین در بازسازی، توجهی به احیا و باززنده‌سازی شاخصه‌های طبیعی شهر، به عنوان عوامل خاطره‌انگیز و هویت‌بخش نشده است. مورد دیگری که می‌توان اشاره کرد این است که در زندگی محلی بم، کوچه، بستری طویل برای تعاملات اجتماعی و برقراری روابط همسایگی بوده است و کوچه‌باغ‌های بم و نقاط عطف آن، جایگزین مناسبی برای مراکز محله بوده است. در واقع، نقاط عطف و گشودگی‌های کوچه‌باغ‌ها، مکان گردهمایی کودکان و زنان بوده است (همان). پس از بازسازی، کوچه‌های محله‌ی بازار، دیگر آن پویایی سابق را ندارند. به نظر می‌رسد، بازسازی نه تنها در کالبد کوچه پس کوچه‌های محلات بم تأثیرگذار بوده، بلکه گویی کالبد، روح و شور و زندگی فضاها را نیز تحت‌الشعاع قرار داده است (تصویر ۱۲).

یکی دیگر از نمونه‌های توجه صرف به کالبد، یادمانی می‌باشد که از طریق قراردادن آوارهای باقیمانده از زلزله در جوار بهشت زهرا، بم ایجاد شده است که نه تنها حافظه‌ی دردناک ناشی از زلزله برای شهروندان را کمرنگ‌تر نمی‌کند، بلکه هر بار خاطرات گذشته را برای بازماندگان فاجعه بازآفرینی می‌کند (تصویر ۱۳). در حالی که به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین اقدامات در مناطق سانحه‌دیده می‌بایست تلاش در جهت از بین بردن خاطره دردناک سانحه و تقویت بازخوانی خاطرات هویت‌ساز گذشته شهر باشد (مدیری و اشرفی زنجانی، ۱۳۹۳، ۱۴).

از آن محلات قدیمی می‌باشد که در مجاورت با ارگ استقرار یافته است. استقرار محله در مرکز شهر و در کنار استخوان‌بندی اصلی شهر و همچنین مجاورت آن با ارگ و تمرکز خدمات در همسایگی آن، موجب شده که محله‌ی بازار از موقعیت استراتژیکی برخوردار باشد. قدمت محله و وجود آثار تاریخی، مذهبی و میراث فرهنگی همانند امامزاده اسیری، قیصریه و بازار زرتشتیان و کارکرد منطقه‌ای محله به دلیل وجود بازار در آن، همگی نشان از هویت و ریشه‌های تاریخی محله و از دلایل انتخاب آن به عنوان مطالعه موردی پژوهش مورد نظر است.

بازسازی پس از زلزله بم

به نظر می‌رسد در بازسازی بم متعاقب زلزله، ریخت‌شناسی شهر با گذشته دارای تفاوت‌های معناداری شده است. رویکرد بازسازی صرفاً فرصتی برای اندیشیدن به توسعه‌ی منطقه‌ی سانحه‌دیده و رفع نواقص و نارسایی‌های گذشته است. به بیان دیگر، بازسازی غالباً معطوف به کالبد بوده است. به عنوان مثال، مدارس بازسازی شده توسط کشورهای جنوب شرقی آسیا، با سبک معماری آن منطقه انجام شده است که هیچ ارتباطی با هویت بمی نداشته و نتیجه‌ی آن، حضور بناها با سبک‌های مختلف معماری در شهر بم است (تصویر ۱۱) (مدیری و اشرفی زنجانی، ۱۳۹۳، ۱۳).

تصویر ۱۰- موقعیت محله بازار در شهر بم^{۱۰}

تصویر ۹- موقعیت استان کرمان و شهر بم در تقسیمات سیاسی کشور. ماخذ: (سایت بوتیانیز، ۱۳۹۳).

تصویر ۱۳- المان‌های ایجاد شده با استفاده از آوارهای باقی‌مانده از زلزله. ماخذ: (مدیری و اشرفی زنجانی، ۱۳۹۳، ۱۴)

تصویر ۱۲- نمونه‌ای از کوچه‌های محله بازار، پس از بازسازی.

تصویر ۱۱- نمونه‌ای از بناهای جدید ساخته شده در بم، پس از زلزله سال ۸۲. ماخذ: (مدیری و اشرفی زنجانی، ۱۳۹۳، ۱۳)

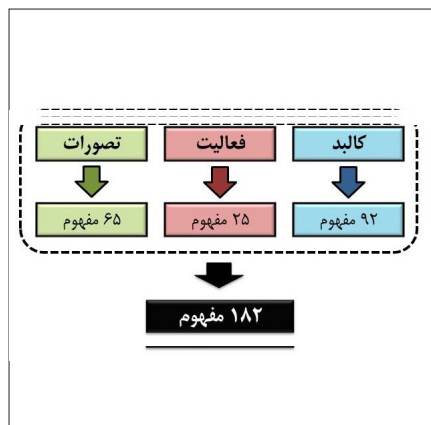
گردآوری و تحلیل داده‌ها

و یک مقوله به‌عنوان "مقوله مرکزی"^۴ استنتاج می‌شود. مطابق تصویر ۱۴، در یک نمونه، نحوه استنتاج مفاهیم^{۱۵} از لایه لای مصاحبه‌ها در مرحله کدگذاری باز نشان داده شده است. به این ترتیب با توجه به تصویر ۱۵، ۹۲ مفهوم در حوزه کالبد، ۲۵ مفهوم در حوزه فعالیت و ۶۵ مفهوم در حوزه تصورات (در مجموع ۱۸۲ مفهوم) استنتاج شدند.

پس از کدگذاری باز، در سه حوزه‌ی کالبد (جدول ۲ تا ۶)، فعالیت (جدول ۷ و ۸) و تصورات (جدول ۹ تا ۱۳)، کدگذاری محوری انجام شده و در هر بخش، مقولات استنتاج شدند. مقولات استخراج شده از مفاهیم، این ظرفیت را دارند که توضیح دهند چه چیزی به واقع در جریان است. به بیان دیگر، کدام مسئله، موضوع یا رویدادی برای ساکنین محله بازار اهمیت دارد. آنچه در این گام اهمیت دارد، نحوه مرتبط کردن مقولات با مفاهیم در راستای ویژگی‌ها و ابعاد آنهاست. از این رو، مفاهیم براساس ویژگی‌های مشترک و یا معانی مرتبط موجود در آنها گروه‌بندی شده و براین اساس، مقولات استنتاج شدند. در کدگذاری محوری، برای نام‌گذاری مقولات، تلاش شد منطقی‌ترین وصف از آنچه در جریان است، انتخاب شود. بنابراین، پس از رده‌بندی مفاهیم، مقولاتی استخراج شدند که تفاوت‌ها را بر پایه ویژگی‌ها و ابعاد ویژگی‌ها نشان دهند.

تدوین چارچوب مفهومی و شاخص‌ها که پیش‌تر اشاره شد و همچنین تبیین پرسش‌های مورد نیاز به منظور مصاحبه عمیق با ساکنین محله بازار، حاصل مرور ادبیات تخصصی است. به منظور تحلیل و تفسیر داده‌ها از "کدگذاری باز، محوری و گزینشی" در روش‌شناسی گراندد تئوری استفاده می‌شود. داده‌ها از بررسی سطر به سطر مصاحبه‌ی عمیق با ساکنین محله‌ی بازار به دست آمده‌اند. برای مصاحبه‌ی عمیق، پرسش‌هایی در سه حوزه‌ی "کالبد"، "فعالیت" و "تصورات" تدوین شدند. در گام نخست، جهت استنتاج مفاهیم از مصاحبه‌ها، این پرسش کلیدی مطرح می‌شود که "فکر اصلی موجود در سطر به سطر گفتارهای مردم چیست". سپس، این فکر اصلی تحت عنوان "مفاهیم"، برچسب‌گذاری^{۱۱} و نام‌گذاری می‌شود.

در مرحله‌ی دیگر، "مقولات" از دل مفاهیم استنتاج می‌شوند. برای شناسایی مقوله‌ها، مفاهیم با یکدیگر مقایسه می‌شوند. بدین منظور از دو نوع مقایسه استفاده می‌شود: مقایسه قریب^{۱۲} (مفاهیم نزدیک به هم) و مقایسه‌ی بعید^{۱۳} (مفاهیم دور از هم) (استراوس و کربین، ۱۳۹۲، ۱۵۳-۱۵۸). سپس سه مقوله‌ی هسته‌ای در سه حوزه‌ی کالبد، فعالیت و تصورات شناسایی شده

تصویر ۱۵- مفاهیم استنتاج شده از مصاحبه‌ها.

تصویر ۱۴- طریقه استنتاج مفاهیم در مرحله کدگذاری باز.

جدول ۲ تا ۶- حوزه‌ی کالبد.

مفهوم ۵۱: امامزاده اسیری، یکی از مکان‌های جمعی در محله بازار	مفهوم ۲: حیات بم وابسته به حیات ارگ
مفهوم ۲۲: علاقه‌مندی مردم محله به بناهای تاریخی و مذهبی	سایر مفاهیم...

مقوله ۱: مکان‌های تاریخی و مذهبی، تداعی‌گر خاطرات جمعی

مفهوم ۱۵: نخلستان‌ها و قنات‌ها، ویژگی‌های طبیعی و شاخصه‌های بم	مفهوم ۴۹: نخلستان‌ها، تداعی‌گر خاطرات کودکی
مفهوم ۵۰: نخلستان‌ها، از فضاهای جمعی پیش از زلزله	سایر مفاهیم...

مقوله ۲: نخلستان‌ها و قنات‌ها به مثابه‌ی عوامل طبیعی خاطره‌انگیز

مفهوم ۲۷: از بین رفتن خاطرات جمعی	مفهوم ۷۰: تغییر نام‌گذاری برخی مکان‌ها و خیابان‌ها، پس از بازسازی
مفهوم ۲۵: مخدوش شدن و آسیب به یادگارهای شهر بم	سایر مفاهیم ...

مقوله ۳: کم‌رنگ شدن خاطرات جمعی در فرایند بازسازی پس از زلزله بم

مفهوم ۲۸: بی‌اعتمادی مردم به مسئولین محلی	مفهوم ۵: شکایت مردم از مسئولین و بی‌اعتمادی به آنها
مفهوم ۳۰: عدم اطمینان مردم به مسئولین	سایر مفاهیم ...

مقوله ۴: بی‌اعتمادی و نارضایتی مردم از مسئولین

مفهوم ۸۴: خانه سنتی و قدیمی، تداعی‌گر خاطرات خوب کودکی	مفهوم ۷۳: وابستگی عاطفی و تعلق خاطر بمی‌ها به خانه‌های باغ‌ها
مفهوم ۸۱: علاقه‌مندی مردم به خانه‌های سنتی پیش از زلزله	سایر مفاهیم ...

مقوله ۵: بازنده‌سازی خاطرات جمعی در بازسازی خانه‌ها به سبک پیشین

جداول ۷ و ۸- حوزه فعالیت.

مفهوم ۱۰۱: اقامت افراد غیربومی و اختلال در روابط اجتماعی	مفهوم ۹۳: ساکن شدن تازه‌واردان در محله بازار پس از زلزله
مفهوم ۹۴: مهاجرت بمی‌ها به شهرهای دیگر مانند کرمان و تهران	سایر مفاهیم ...

مقوله ۶: کم‌رنگ شدن همبستگی اجتماعی و همدلی و همکاری به دنبال ورود افراد غیربومی و از بین رفتن جامعه یک‌دست، پس از زلزله

مفهوم ۱۰۸: اشاره به عمق فاجعه‌ی زلزله‌ی بم	مفهوم ۱۰۹: برگزاری باشکوه‌تر عزاداری‌ها نسبت به پیش از زلزله
مفهوم ۱۱۱: نیاز مردم به برگزاری مراسم عزاداری جمعی	سایر مفاهیم ...

مقوله ۷: اتحاد و انسجام اجتماعی بیشتر در برگزاری عزاداری‌ها پس از زلزله بم

جداول ۹ تا ۱۳- حوزه تصورات.

مفهوم ۱۴۲: ارتباط ارگ با هویت بمی‌ها	مفهوم ۱۴۷: بم از ارگ جدا نیست و ارگ از بم
مفهوم ۱۵۴: وابستگی زندگی بمی‌ها به ارگ	سایر مفاهیم ...

مقوله ۸: ارگ منشأ عشق، امید، خاطرات و زندگی

مفهوم ۱۲۷: زلزله سال ۸۲، یک خاطره جمعی برای بمی‌ها	مفهوم ۱۲۹: زلزله به‌عنوان یک خاطره جمعی
مفهوم ۱۲۵: تمام دارایی یک بمی: خانواده، خاطرات و ارگ	سایر مفاهیم ...

مقوله ۹: زلزله بم به مثابه‌ی یک خاطره جمعی

جدول ۹ تا ۱۳- حوزه تصورات.

مفهوم ۱۲۰: ناامیدی در بین مردم	مفهوم ۱۲۴: ناامیدی و یأس در بین بومی‌ها
سایر مفاهیم...	مفهوم ۱۶۴: احساس تأسف به دلیل عدم امکان بازگشت به گذشته

مقوله ۱۰: ناامیدی بومی‌ها و سوگواری آنها برای خاطرات شان

مفهوم ۱۵۲: بم، میراث تاریخی و طبیعی جهان	مفهوم ۱۵۳: بم، شهری با قدمت و تاریخ دو هزار ساله
سایر مفاهیم...	مفهوم ۱۵۱: بم، یادآور تمدن کهن ایران زمین

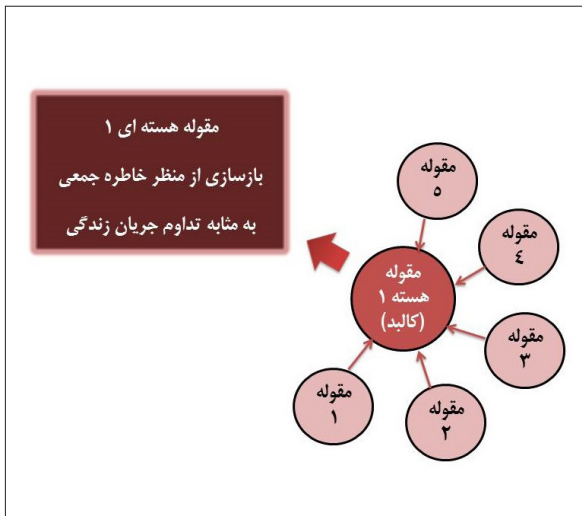

مقوله ۱۱: بم، یادآور تمدن کهن ایران و میراث تاریخی جهان

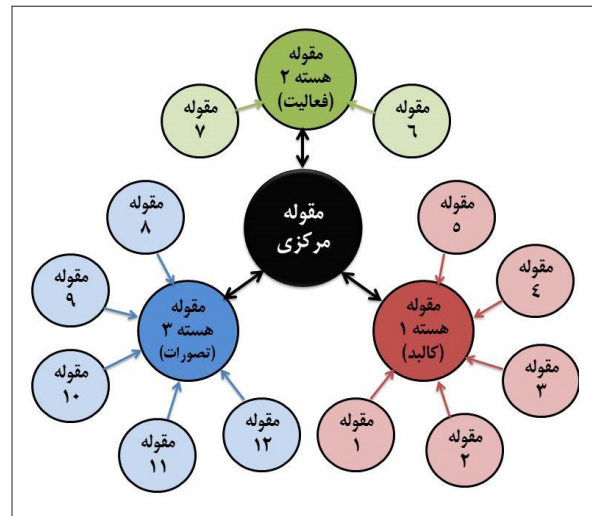
مفهوم ۱۷۸: از بین بردن نخلستان‌ها به دلیل افزایش تقاضای مسکن	مفهوم ۱۷۹: از بین بردن نخلستان‌ها و از بین رفتن خاطرات جمعی
سایر مفاهیم...	مفهوم ۱۷۳: سوزاندن نخل‌ها مترادف با از بین بردن هویت بومی

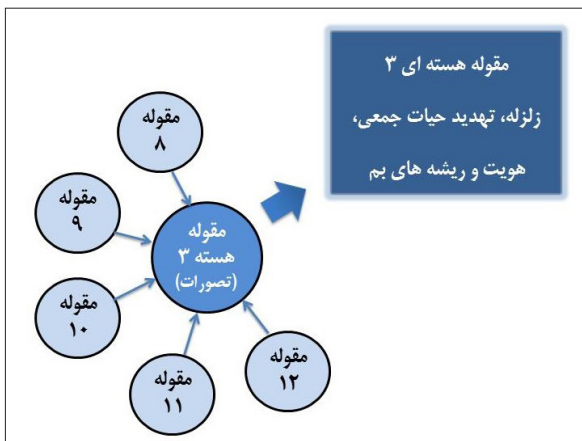
مقوله ۱۲: زلزله، مرگ نخلستان‌ها و مرگ بومی‌ها

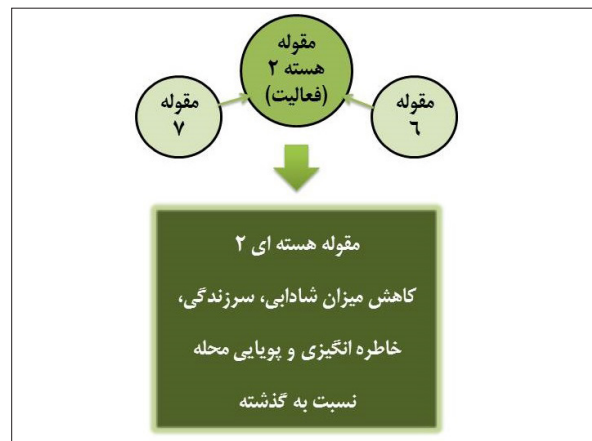
تصویر ۱۷- مقوله هسته‌ای ۱.

تصویر ۱۶- نمودار حبابی مقولات هسته‌ای و مقوله مرکزی.

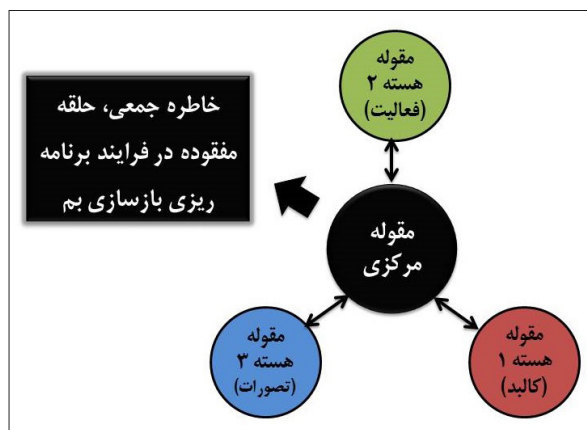
تصویر ۱۹- مقوله هسته‌ای ۳.

تصویر ۱۸- مقوله هسته‌ای ۲.

کدگذاری محوری^۶

مفقوده‌ی خاطرات جمعی از آن جهت است که این خاطرات، حافظه‌ی پدران، پدربزرگان و اجداد ایران زمین است که پس از بازسازی کمرنگ شده است. برای یک شهر، هویت و خاطرات، عوامل تعیین‌کننده‌ای هستند که شهر را از افسردگی، انجماد و کالبد صرف‌رهایی می‌بخشد؛ این، همان هویت خاطره‌ساز شهر است که منجر به حس تعلق خاطر به شهر و محله می‌شود. نکته‌ی دیگر اینکه فضاها با تأثیراتی که از خود برجای می‌گذارند و با نمادسازی در حافظه‌ی جمعی ماندگار می‌شوند. اما این نمادها در فرایند بازسازی ممکن است با مرور زمان فراموش شوند و یا تغییر شکل یابند. این نکته به‌ویژه در مورد بسیاری از مکان‌های شهر بم مصداق دارد؛ مکان‌هایی که در زلزله تخریب شده و متأسفانه با گذشت بیش از ۱۰ سال از زلزله، همچنان مرمت و بازسازی آنها تکمیل نشده است. تهدیدی که وجود دارد این است که برای نسل‌های آینده جز نام‌شان چیزی باقی نماند.

تصویر ۲۰- مقوله مرکزی استنتاج شده.

در تصویر ۱۶، نمودار حبابی مقولات استنتاج شده از مفاهیم نشان داده شده است. با توجه به مفاهیم برگرفته از مصاحبه‌های اهالی و کسبه محله بازار بم و دسته‌بندی مفاهیم، پنج مقوله در حوزه کالبد، دو مقوله در حوزه فعالیت و پنج مقوله در حوزه تصورات استنتاج شدند. در نهایت این دوازده مقوله به سه مقوله هسته‌ای در سه بخش کالبد، فعالیت و تصورات^{۱۷} خلاصه شدند. مقولات هسته‌ای در تصاویر ۱۷ تا ۱۹ نشان داده شده‌اند. دستاورد کلی پژوهش حاضر، یک مقوله مرکزی می‌باشد که در ادامه به آن پرداخته می‌شود. «خاطره‌ی جمعی، به مثابه‌ی حلقه مفقوده در فرایند برنامه‌ریزی بازسازی بم»، مقوله‌ی مرکزی و اصلی این پژوهش است که با توجه به مبانی نظری و موردپژوهی به دست آمده است (تصویر ۲۰). با توجه به اصول، توصیه می‌شود که بازسازی صرفاً بر عوامل کالبدی استوار نباشد؛ هرچند این عوامل از جمله حفظ بناها و محله‌های تاریخی، در جایگاه خود از اهمیت بسزایی برخوردارند، اما موضوعات غیرکالبدی هم می‌بایست لحاظ شوند. نقش این عوامل غیرکالبدی در بازسازی از جمله حفظ نام‌ها و اسامی، برگزاری مراسم، وقوع رویدادهای تاریخی و جایگاه شهر در ادبیات و سینما، بسیار تعیین‌کننده است حتی در برخی موارد بیش از عوامل کالبدی. از این رو می‌بایست در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های بازسازی لحاظ شوند.

خاطرات و هویت شهر بازسازی شده‌ی بم از نکات مهمی است که مقوله‌ی مرکزی بر آن تأکید دارد. به نظر می‌رسد ویژگی‌های شهر بم به دنبال بازسازی پس از زلزله، تصاویری را می‌آفریند که اغلب به‌درستی توسط جامعه بم درک نمی‌شود. اهمیت حلقه‌ی

نتیجه

جدول ۱۴- پیشنهادها در سه حوزه کالبد، فعالیت و تصورات.

پیشنهادها در حوزه کالبد (ارگ بم)		
پیشنهادها در حوزه بازسازی های آینده	پیشنهادها در حوزه بیانیه بم	پیشنهادها در حوزه برنامه بازسازی بم
	اصل هویت	بخش دوم، بند ب
	اصل هویت	
پیشنهادی		سرعت بخشیدن به مرمت و بازسازی ارگ بم
پیشنهادی		تسریع در بازسازی و مرمت ارگ به منظور تجدید حیات شهر
پیشنهادها در حوزه کالبد (نخلستان‌ها و قنات‌ها)		
پیشنهادی برای بازسازی های آینده	پیشنهادها در حوزه بیانیه بم	پیشنهادها در حوزه برنامه بازسازی بم
پیشنهادی		وضع قوانین به منظور حفاظت و حراست از نخلستان‌ها و قنات‌ها
پیشنهادی		توسعه‌ی نخلستان‌ها و قنات‌ها
پیشنهادی		احیاء قنات‌ها و نخلستان‌های بم
پیشنهادی		پرهیز از ساختمان‌سازی در فضای نخلستان‌ها
	اصل مشارکت	حفاظت مردم بومی از نخلستان‌های محله
پیشنهادی		لایروبی مداوم و حفاظت از قنات‌های بم
	اصل هویت	جلوگیری از تخریب مناظر و میراث طبیعی شهر بم
	اصل هویت	بازسازی با تأکید بر حفاظت از مناظر و میراث طبیعی بم
	اصل هویت	تقویت عناصر هویتی طبیعی و مصنوع در مقیاس محلات و شهرها مانند درختان نخل، قنات‌ها، کوه‌باغ‌ها و غیره
پیشنهادها در حوزه کالبد (خانه‌باغ‌ها)		
پیشنهادها برای بازسازی های آینده	پیشنهادها در حوزه بیانیه بم	پیشنهادها در حوزه برنامه بازسازی بم
	اصل هویت	بازسازی و مرمت خانه‌باغ‌ها
		اعطای تسهیلات به منظور ساخت خانه‌باغ‌ها در بم
		بخش اول، بند ۲-۲، الف

جدول ۱۴- پیشنهادها در سه حوزه کالبد، فعالیت و تصورات.

کالبد		حفاظت و نگهداری از خانه‌ها و جلوگیری از تخریب آنها	اصل هویت
		حمایت از بازسازی خانه‌ها به سبک و الگوی خانه‌های سنتی بوم (خانه‌های قدیمی)	بخش اول، بند ۲، پ
		حمایت از مطالعات و پژوهش‌ها پیرامون خانه‌های سنتی و بومی بوم	پیشنهادی
		توجه به نقش و اهمیت حیاط خانه در بازسازی مسکن بوم	پیشنهادی
		در نظر گرفتن فضای اتاق میهمان در طراحی خانه‌های بوم	پیشنهادی
		پیشنهادات در حوزه کالبد (بناهای تاریخی، مذهبی و میراث فرهنگی)	
		وضع قوانین حفاظتی از بناهای تاریخی، مذهبی و میراث فرهنگی بوم	اصل هویت
		جلوگیری از تخریب و سرقت آثار تاریخی و میراث فرهنگی شهر	اصل هویت
		تکمیل بازسازی و مرمت بناهای تاریخی و مذهبی و همچنین میراث فرهنگی شهر بوم	پیشنهادی
		اختصاص اعتبارات به تکمیل بازسازی بناهای تاریخی، مذهبی و میراث فرهنگی بوم	بخش دوم بند ۳، ب
		ارج نهادن به اماکن مذهبی بوم همانند امامزاده‌ها، حسینیه‌ها، مساجد و تکیه‌ها	بخش اول، بند ۲-۳، د
		تدوین برنامه‌های بازسازی و اجرای مداوم مرمت به منظور حفاظت و جلوگیری از تخریب بیشتر بناهای ارزشمند بوم همانند اماکن مذهبی، قرارگاه‌های رفتاری، کوچه‌ها و بازار	اصل هویت
		استفاده از آخرین دست‌یافته‌های علمی و تکنولوژی‌های روز در حوزه مرمت و بازسازی آثار ارزشمند بوم	پیشنهادی
		نظارت مستمر بر حفاظت از کالبد ارزشمند بوم	بخش اول بند ۲-۳، ث
		حفاظت از کالبد خاطره‌انگیز بوم همانند بازار، امامزاده و غیره	اصل هویت
		احداث مراکز گردشگری نظیر فضاهای خدماتی و اقامتی در مجاورت آثار تاریخی شهر به منظور رونق و پویایی بیشتر این فضاها	پیشنهادی
		پیشنهادات در حوزه کالبد (رویکرد بازسازی)	
		سرعت بخشیدن به تکمیل بازسازی نیمه‌کاره شهر	پیشنهادی
		تسریع در تکمیل بازسازی شهر و سامان دادن به وضعیت ساختمان‌های اسکلت رها شده به منظور محو کردن خاطرات ناخوشایند زلزله	پیشنهادی
		کیفیت‌بخشی به بازسازی محله	پیشنهادی
		اختصاص بودجه جهت مرمت و تکمیل بازسازی محله به منظور جلب اعتماد دوباره مسئولین	بخش دوم بند ۳، ب
		تکمیل بازسازی و مرمت قیصریه و بازار زرتشتیان در محله بازار	اصل هویت
		بازسازی و بازنگری به چهره شهر با هدف بازنده‌سازی خاطرات ناخوشایند و محو خاطرات ناخوشایند زلزله	اصل هویت
		نظارت علمی و تجدید نظر بر بازسازی محله	بخش دوم، بند ۳، ج
		حتی‌المقدور پیروی از سبک معماری سابق بناها در بازسازی	بخش اول بند ۲-۳، پ
		بازسازی با تأکید بر بازگشت به معماری سنتی	بخش اول بند ۲-۳، پ
		اجرای برنامه‌های بازسازی شهر و محله مطابق با اصول اجتماعی و فرهنگی بوم	اصل هویت
		ایجاد بستر مناسب برای وقوع رویدادها و تعاملات اجتماعی در بازسازی محله	پیشنهادی
		اجاء ارزش‌های میدانی، گره‌ها و فضاهای باز شهری در بازسازی	اصل هویت
		بازنده‌سازی خاطرات خوش کودکی از طریق بازسازی کوچه‌ها و فضاهای محله، حتی‌المقدور به شیوه گذشته	بخش اول بند ۲-۳، پ
		در نظر گرفتن فضاهای عمومی، پاتوق‌ها، گره‌ها و قرارگاه‌های رفتاری در بازسازی محله	پیشنهادی
		بهره‌گیری از دانش و مهارت متخصصین به منظور ساماندهی به سیمای شهر با هدف انتقال خاطرات جمعی به نسل‌های آینده	بخش اول بند ۲-۳، ح
		استفاده از سرمایه‌ها و ظرفیت‌های محلی به منظور حفاظت و حراست از کالبد خاطره-انگیز	پیشنهادی
		پرهیز از بکارگیری مصالحی نظیر خشت و گل در ساخت بناها	اصل استحکام
		حفاظت از مونومان‌ها، نشانه‌ها، عناصر شهری، عوامل خاطره‌انگیز و یادگارهای شهر بوم	اصل هویت
		استفاده از دانش و تکنولوژی روز به منظور حفاظت و حراست از مونومان‌ها، المان‌ها و عوامل نقش‌انگیز و تداعی‌گر خاطرات جمعی	اصل هویت
		طراحی المان‌ها و نشانه‌ها در شهر برای وضوح و خوانایی بیشتر شهر	پیشنهادی
		برچسب آورها و ساختمان‌های مخروبه و تخریبی از سیمای شهر و محله	بخش اول بند ۲-۳، الف
		حفظ نام‌گذاری مکان‌ها، کوچه‌ها و خیابان‌ها	پیشنهادی
		توجه ویژه به بازسازی فضاهای کودکان (به این دلیل که خاطرات و احساس تعلق در کودکی، بسیار مؤثرتر شکل می‌گیرند)	پیشنهادی
		پیشنهادات در حوزه فعالیت	
		شناسایی عادات، رسوم، فرهنگ و ارزش‌های اجتماعی مردم به منظور بکارگیری آنها در برنامه‌های بازسازی	اصل هویت
		تقویت همبستگی اجتماعی و همچنین روابط خوب همسایگی از طریق برگزاری مراسم و برنامه‌های گروهی در مقیاس محله و واحد همسایگی	اصل مشارکت
		برگزاری مراسم و جشن‌های ملی و مذهبی در شهر به عنوان راهی برای حضور بیشتر مردم در شهر و فعالیت‌های جمعی	اصل مشارکت
		رونق نخلستان‌ها از طریق برگزاری مراسمی همانند جشن خرما در نخلستان‌های بوم	اصل هویت

جدول ۱۴- پیشنهادها در سه حوزه کالبد، فعالیت و تصورات.

پیشنهادات در حوزه تصورات			فعالیت	
پیشنهادات در حوزه کالبد	پیشنهادات در حوزه فعالیت	پیشنهادات در حوزه تصورات		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	برگزاری مراسم جمعی در محله همانند ورزش‌های همگانی با هدف افزایش پویایی، سرزندگی و شادابی مردم محله	فعالیت	
اصل مشارکت	اصل مشارکت	تقویت همدلی، همکاری و صمیمیت از طریق برگزاری مراسم محلی و رویدادهای جمعی		
پیشنهادی		تلاش برای از بین بردن خاطرات ناخوشایند زلزله با کمک فعالیت‌های گروهی و ایجاد مکان‌های اوقات فراغت برای بازماندگان		
	بخش اول، بند ۲-۷، د	احداث حسینیه‌ها و مساجد در بم و حمایت از برگزاری مراسم عزاداری و سوگواری‌ها		
	بخش اول، بند ۲-۷، د	برگزاری مراسم و آیین‌های مذهبی و باستانی		
اصل هویت	اصل هویت	باززنده‌سازی و احیاء زندگی سنتی بم توسط مردم اصیل و محلی		
اصل هویت	اصل هویت	تقویت و حمایت از ترویج و احیاء سنت‌های مردم بومی بم		
اصل هویت	اصل هویت	تقویت سنت‌های کهن محلی در میهمان‌نوازی و انسان‌دوستی		
اصل هویت	اصل هویت	تدوین سیاست‌هایی به منظور حفظ آداب و رسوم مردم بومی برای کمک به حفظ هویت فرهنگی شهر		
اصل هویت	اصل هویت	بررسی و شناخت سنت سکونت، ساختار اجتماعی و شیوه‌های سنتی معیشت مردم		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	بهره‌گیری از مشارکت مردمی در برگزاری مراسمی نظیر جشن خرما در نخلستان‌ها		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	بهره‌گیری از مشارکت مردمی در ساماندهی به وضعیت فعلی محله		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	بهره‌گیری از مشارکت مردمی به منظور بازسازی آثار تاریخی و مذهبی محله		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	بهره‌گیری از مشارکت مردمی در برچیدن آوارها و مخروبه‌ها		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌های شهر و محله خود		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	تقویت روابط اجتماعی و همچنین فرهنگ مشارکت بین مردم بومی		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	بهره‌گیری از تجربه افراد بومی و مشارکت فعال آن‌ها در دوباره‌سازی محله خود		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	تشویق مردم محلی به منظور مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی محله خود		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	تسریع در روند تکمیل بازسازی شهر یا بهره‌جویی از مشارکت مردم		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	از بین بردن یاس و ناامیدی مردم از طریق برگزاری فعالیت‌های جمعی و مشارکت آن‌ها در ساماندهی به وضعیت محله		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	بکارگیری هنر عمومی در سطح شهر با کمک مشارکت مردم		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	تشکیل گروه‌های مردمی محلی به منظور شناسایی و رفع مشکلات محله		
اصل هویت	اصل هویت	تشکیل نهادهای خودجوش و مردمی با هدف حفظ هویت و ریشه‌های بم		
پیشنهادی		توانمندسازی مردم و مسئولین محلی به منظور احیاء حیات شهر و محله خود		
پیشنهادی	بخش اول بند ۲-۷، ب	بکارگیری نیروی انسانی متخصص و باتجربه‌ی محلی در احیاء محله به منظور انتقال خاطرات جمعی به نسل‌های آینده		
پیشنهادی	بخش اول بند ۲-۷، ب	استفاده از تجارب افراد محلی و سازنده‌های محلی در تکمیل بازسازی محله		
پیشنهادی		ارج نهادن به قومیت‌های مختلف شهر و طبقات اجتماعی گوناگون		
پیشنهادی		مدیریت مهاجرت افراد غیربومی و تازه‌واردین به شهر		
پیشنهادی		بومی کردن مهاجرین و فراهم‌سازی امکانات بکارچگی و انسجام اجتماعی آن‌ها با مردم محله		
پیشنهادی		تدوین سیاست‌هایی به منظور حفظ جمعیت بومی و عدم مهاجرت کنترل‌نشده غریبه‌ها به شهر در راستای تأمین امنیت شهر و موفقیت در بازسازی حیات اجتماعی		
پیشنهادی		برقراری امنیت اجتماعی و محیطی		
پیشنهادات در حوزه تصورات				تصورت
پیشنهادات در حوزه کالبد	پیشنهادات در حوزه فعالیت	پیشنهادات در حوزه تصورات		
اصل هویت	اصل هویت	شناخت و شناسایی عوامل معرف روح مکان و هویت مکانی در مقیاس‌های مختلف حیات انسانی که منجر به احیاء تصویر ذهنی مردم از شهر پیش از زلزله و باززنده‌سازی نمادها و نشانه‌های فرهنگی می‌شود		
	بخش دوم بند ۳، خ	آموزش همگانی به مردم محله به منظور مشارکت در حفاظت از بناهای تاریخی، مذهبی و میراث فرهنگی		
	بخش دوم بند ۳، خ	تشکیل کلاس‌ها و کارگاه‌های آموزشی و ترویجی برای مردم با هدف حفظ هویت و ارزش‌های تیاکان		
	بخش دوم بند ۳، خ	فرهنگ‌سازی و آموزش شاخصه‌های طبیعی، ارزش‌های تاریخی و مذهبی و همچنین میراث فرهنگی بم به نسل جدید		
	بخش دوم بند ۳، خ	شناختن و آموزش ارزش‌های ارگ به نسل جدید و همچنین تأکید بر ارگ به مثابه‌ی درس عبرت از زلزله		
اصل هویت	اصل هویت	حمایت از مطالعات و پژوهش‌ها پیرامون شناسایی و حمایت از میراث معنوی بم		
اصل هویت	اصل هویت	حمایت از پژوهش‌هایی پیرامون ارزش‌های نخل، سمبل نقش‌انگیز ایرانی و در معرض تهدید		
اصل مشارکت	اصل مشارکت	پرهیز از سوزاندن نخل‌ها به دلیل وابستگی عاطفی و تعلق خاطر بمی‌ها به درخت خرما توجه به نیازهای پنهان و ناملموس مردم بومی از طریق مشاوره‌های جمعی با آن‌ها		
پیشنهادی		احترام و ارج نهادن به نیازهای معنوی و نامحسوس مردم		
اصل هویت	اصل هویت	برنامه‌ریزی جامع و منسجم به منظور حراست از هویت و خاطرات جامعه بم		
پیشنهادی		مدیریت علمی و کارآمد خاطرات جمعی جامعه بم توسط متخصصان و جامعه‌شناسان مجرب		
پیشنهادی		جمع‌آوری عکس‌ها و مدارک گذشته بم از مردم بومی به منظور مستندسازی و حفظ آثار ارزشمند		
پیشنهادی		توجه به بازسازی فرهنگی، اجتماعی و روانی در کنار بازسازی کالبدی		
پیشنهادی		تقویت اعتماد بین مردم بومی و مسئولین		
پیشنهادی		احیاء تصویر شهر قبل از زلزله با بکارگیری نمادها و نشانه‌های فرهنگی		
پیشنهادی		حمایت از طرح‌های گردشگری به منظور رونق دوباره شهر		
پیشنهادی		انکاس چهره ارزشمند شهر بم در ادبیات و سینما		

برای وضعیت فعلی شهریم باشد. در مجموع، تحلیل و بررسی محله‌ی بازاریم از منظر خاطره‌ی جمعی نشان می‌دهد که هرچند مداخلات بازسازی منجر به نابودی بخش وسیعی از ارزش‌های ناملموس فضا و همچنین عوامل نقش‌انگیز و خاطره‌انگیز در این محله شده است، ولی این محله، همچنان انباشته از خاطرات جمعی مردم محلی بوده و در تصاویر ذهنی آن‌ها، باز هم به‌عنوان محله‌ای خاطره‌انگیز و مملو از رویدادها نقش بسته است. روی هم‌رفته، بازسازی محله بازار از منظر خاطره جمعی با توجه به اصول مطرح شده، نسبتاً ناموفق ارزیابی می‌شود. به منظور بهبود وضعیت موجود، پیشنهادها و دستورالعمل‌هایی با توجه به اسناد فرادست (برنامه بازسازی و بیانیه بیم) و همچنین پیشنهادهایی برای بازسازی‌های آینده در محیط‌های مشابه، توسط نگارندگان بیان می‌شود که در جدول ۱۴ دسته‌بندی شده‌اند.

دستاورد مقاله حاضر برای بازسازی از منظر خاطره جمعی، بیان‌گران است که در برنامه‌ریزی‌های بازسازی‌های مشابه در آینده باید به هویت و اعتقادات و باورها و هرآنچه که سبب تداوم رابطه پیش از سانحه با بازسازی پس از آن در جامعه آسیب دیده می‌شود توجه نمود. اصولی را که می‌توان برای برنامه‌ریزی بازسازی پس از سانحه در نظر گرفت، شناخت پیشینه جامعه، عادات و رفتارها و تلاش در تداوم باورها در راستای تداوم خاطرات جمعی است؛ همان چیزی که یکپارچگی جامعه را قوت می‌بخشد. یکی از اصول بازسازی در نمونه مورد پژوهش با توجه به رویکرد خاطره جمعی، مسئله‌ی انتقال خاطرات جمعی و حافظه تاریخی شهر به نسلی است که ازگ، بناهای تاریخی، مذهبی و میراث فرهنگی بیم را به یاد نمی‌آورد؛ از این رو، کیفیت بخشی به ارزش‌های این فضاها می‌بایست در اولویت برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های بازسازی

پی‌نوشت‌ها

لینچ، ک (۱۳۷۶)، تئوری شکل خوب شهر، ترجمه بحرینی ح، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، تهران، ایران.

مدیری، آ و اشرفی زنجانی، آ (۱۳۹۳)، بازنده‌سازی خاطرات جمعی در بازسازی پس از بلایای طبیعی با تکیه بر هویت مکان، فصلنامه مسکن و محیط روستا، دوره ۳۳، شماره ۱۴۵، صص ۶۲-۴۵.

مطوف، ش (۱۳۸۳)، تحلیل روند بازسازی آبادان و خرمشهر از دیدگاه‌های نظری، مجله باغ نظر، دوره ۱، شماره ۱، صص ۱۰۳-۸۵.

میرمقتدایی، م (۱۳۸۸)، معیارهای سنجش امکان شکل‌گیری، ثبت و انتقال خاطرات جمعی در شهر، مطالعه موردی: تهران، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳۷، صص ۱۶-۵.

Fallahi, A (2007), Lessons Learned from the Housing Reconstruction following the Bam Earthquake in Iran, *the Australian Journal of Emergency Management*, Vol. 22, No. 1, pp 26-33.

Halbwachs, M (1992), *On Collective Memory*, IL: University of Chicago Press, Edited and translated by Lewis Coser, Chicago.

Holloway, L & Hubbard, Ph (2001), *People & Place*, Pearson Education, England.

Lewicka, M (2008), Place Attachment, Place Identity and Place Memory: Restoring the Forgotten City Past, *Journal of Environmental Psychology*. Doi:10.1016/j.jenvp, pp 207-220.

Rossi, Aldo (1982), *The Architecture of the City*, the MIT Press, Cambridge: Massachusetts & London, the Institute for Architecture and urban studies and the Massachusetts' Institute of Technology, Translation by Diane Ghirardo & Joan Ockman, UK.

Sandelowski, M (1995), on the *Aesthetics of Qualitative Research*, *The Journal of Nursing Scholarship*, 1995 Fall; 27(3), pp 201-209, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/7590803>.

Sumnu, U (2002), *The 1912 Galata Bridge as a Site of Collective Memory*, Department of Interior Architecture & Environmental Design & the Institute of Fine Arts of Bilkent University, Retrieval Form: www.bilkent.edu.tr/0002124.pdf.

Westbrook, L (1994), *Qualitative research methods: A review of major stages, data analysis techniques, and quality controls*, *Library and Information Science Research*, LISR 16, pp 241 - 254, www.dphu.org/uploads/attachements/books/books_5015_0.pdf.

William, A & Darity, Jr (Eds.) (2008), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2nd edition, Macmillian References.

www.fa.botianews.com (1393/1/6)

1 Place Attachment.

۲ محله‌ی بازار، بیش از یک قرن قدمت داشته و هسته‌ی مرکزی شهریم محسوب می‌شود.

3 Event Planning.

4 Place Memory.

5 Qualitative.

۶ مراجعه شود به بخش چارچوب نظری.

۷ در متون پژوهش کیفی، گاهی به مصاحبه‌شوندگان، مشارکت‌کنندگان هم می‌گویند.

8 Theoretical Saturation.

۹ ۵ مقوله در حوزه کالبد، ۲ مقوله در حوزه فعالیت و ۵ مقوله در حوزه تصورات.

۱۰ تاریخ مراجعه به سایت: ۳م و ۱۴م فروردین ۹۳.

11 Labeling.

12 Close-in.

13 Far-out.

14 Central Category.

۱۵ مفاهیم با رنگ قرمز نمایش داده شده‌اند.

۱۶ در اینجا صرفاً تعدادی از مفاهیم ذکر شده‌اند. به منظور دستیابی به کلیه‌ی مفاهیم استنتاج شده از مصاحبه‌های عمیق، رجوع شود به رساله کارشناسی ارشد با عنوان "بازسازی محله بازار از منظر خاطره جمعی، پس از زلزله سال ۱۳۸۲ بم".

۱۷ توجه شود به بخش چارچوب نظری.

فهرست منابع

استراوس، ا و کربین، ج (۱۳۹۲)، مبانی پژوهش کیفی، فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای، ترجمه ابراهیم افشار، نشر نی، چاپ سوم، تهران، ایران. پسران، آ و سهاپور، م (۱۳۹۰)، نقش فضای باز شهری در ایجاد و ثبت خاطره جمعی در شهر، کنفرانس ملی توسعه پایدار و عمران شهری، مؤسسه آموزش عالی دانش پژوهان، اصفهان، ایران. صص ۱۰-۱.

حسینی، کومله م (۱۳۸۸)، مدیریت خاطره‌ی جمعی به کمک طراحی شهری، نمونه موردی: ناحیه تاریخی لاهیجان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه طراحی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. خسروخوار، ف؛ حبیبی، م و حائری، م (۱۳۸۳)، شهرها و خاطره جمعی، هجدهمین نشست اندیشه ایرانیان، خانه هنرمندان ایران، صص ۳-۱.

شعله، م (۱۳۸۵)، دروازه‌های قدیم در خاطره جمعی شهر معاصر، ریشه‌یابی رشته‌های خاطره‌های، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۷، صص ۱۷-۲۶.

لک، آ (۱۳۹۳)، کاربرد نظریه زمینه‌ای در پژوهش طراحی شهری، فصلنامه علمی-پژوهشی معماری و شهرسازی صفا، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، سال بیست و چهارم، شماره ۶۴، صص ۵۲-۴۰.